

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

بر حسب سازه الگوی مصرف (با تأکید بر آیات و روایات)

مهدی ربیعی^۱

تاریخ دریافت مقاله: ۸۸/۲/۱۹

سکینه محبی امین^۲

تاریخ تأیید مقاله: ۸۸/۴/۱۰

صفحات مقاله: ۱۱۳-۱۴۲

چکیده

کتاب درسی یکی از مهمترین مراجع و منابع یادگیری دانش آموزان در نظام‌های آموزشی محسوب می‌شود، در نظام آموزشی کشور ما نیز این منبع یادگیری دارای نقش مهمی است. به سبب نقش محتوای درسی در اطلاع رسانی، آموزش و ترویج فرهنگ صحیح مصرف از یک سو و تأکیده‌های فراوان آموزه‌های دینی بر الگوی صحیح مصرف از سوی دیگر، در این پژوهش که مبنای نگارش مقاله حاضر است، محتوای کتب دوره ابتدایی از نظر پرداختن به سازه الگوی مصرف و مؤلفه‌های آن مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. مهم‌ترین سؤال این پژوهش، این است که محتوای کتابهای درسی دوره ابتدایی تا چه میزان به سازه الگوی مصرف و مؤلفه‌های آن توجه کرده است؟ ابزار پژوهش دارای ۹ مؤلفه می‌باشد و پایایی آن بر اساس نسبت مؤلفه‌های مورد توافق به کل مؤلفه‌ها برابر ۹۲/۵۹ می‌باشد. روش تحقیق، تحلیل محتوای کمی و کیفی

۱. کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی دانشگاه شهید بهشتی

Mehdiverna17392@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه فردوسی مشهد

Aminehmohebi@gmail.com

است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی مؤلفه‌های الگوی مصرف در کتابهای دوره ابتدایی مربوط به کتاب علوم تجربی و کمترین فراوانی مربوط به کتاب مدنی است. در بین پایه‌های مختلف، بیشترین فراوانی در کتاب‌های پایه پنجم و کمترین فراوانی در کتاب‌های پایه اول و سوم مشاهده می‌گردد. در کتاب‌های این دوره بیشترین فراوانی مربوط به مؤلفه آب و کمترین فراوانی مربوط به مؤلفه البسه بوده است. در کتاب‌های فارسی و علوم تجربی، فراوانی مؤلفه آب بیشتر از مؤلفه‌های دیگر صرفه‌جویی است. در حالی که در کتاب‌های مدنی، هدیه‌های آسمانی و قرآن، فراوانی عبارت "به طور کلی" بیشتر از دیگر مؤلفه‌ها می‌باشد. در چهار پایه اول دوره ابتدایی مؤلفه آب بیش از دیگر مؤلفه‌ها مورد توجه قرار گرفته و در پایه پنجم مؤلفه به‌طور کلی دارای بیشترین فراوانی بوده است.

* * * * *

کلیدواژگان

الگوی مصرف کتابهای دوره ابتدایی، تحلیل محتوا

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نهادهای متولی جامعه‌پذیری عبارتند از رسانه‌ها و نشریات، آموزش و پرورش، خانواده، گروه‌های شغلی و دوستی و تفریحی و مهارتی. هر کدام از این نهادها به سهم خود در جریان جامعه‌پذیری، تولید و انتقال و اشاعه‌ی فرهنگ (از جمله مصرف) تأثیر و دخالت دارند. در این میان نقش آموزش و پرورش بسیار مهم و کلیدی است. زیرا دانش آموزان مدت زمان زیادی از عمر خود را در این نهادها سپری می‌کنند (شیخی، ۱۳۸۹). امروزه با گسترش حجم جمعیت در سطح جهانی و محدودیت منابع در دسترس بشر از یک سو و عدم توزیع متوازن منابع محدود موجود، صرفه‌جویی امری اجتناب‌ناپذیر است. علاوه بر این، تأکیدات فراوان دین اسلام بر امر "صرفه‌جویی" به عنوان عاملی در راستای اعتدال فردی و اجتماعی زندگی بشر و دوری از پیامدهای مادی و اخلاقی مصرف‌زدگی نیز پیش روی ما قرار دارد. صرفه‌جویی یعنی اندازه نگه‌داشتن در خرج، پس انداز، اقتصاد (معین، ۱۳۸۲).

در زبان عربی واژه اقتصاد به‌جای صرفه‌جویی به‌کار می‌رود. در زبان فارسی نیز برخی از اوقات این واژه به معنای صرفه‌جویی به‌کار می‌رود. "کلمه اقتصاد در لغت از قصد میانه روی و تجاوز نکردن از حد و راه آسان است و مقصد به معنای معتدل و اقتصاد به معنای اعتدال است." (شیرازی، ۱۳۷۵).

در آیات و روایات کلمه یا اصطلاحی از ماده صرف، به معنی مصرف، وجود ندارد، اما کلمه‌ای که حاوی معنای مورد نظر ما باشد و در قرآن و روایات معصومین (ع) نیز فراوان به کار رفته است، کلمه "انفاق" است. انفاق عبارت است از، بذل مال و صرف کردن در جهت رفع حاجت‌های خود و غیر خود (فراهانی، ۱۳۸۱، ص ۵). در مقابل صرفه‌جویی، واژه اسراف و تبذیر قرار دارند که اسراف یعنی گزاف

کاری کردن، در گذشتن از حد میانه، تلف کردن مال و ولخرجی کردن (معین، ۱۳۸۲) از دیدگاه حضرت علی(ع) "مصرف بیش از نیاز، اسراف است" (حکیمی، ۱۳۸۰). در قرون جدید، مصرف صرفاً محدود به رفع نیازها برای حفظ بقا نیست و با مقاصد و نیت‌های دیگری نیز همراه شده است. در دوران جدید، مصرف، بخش اعظم تجارب روزمره زندگی بشر را شکل می‌دهد و چپستی او را رقم می‌زند (علیخواه، ۱۳۸۶، ص ۲۳۲). حاکمیت اقتصاد مصرف باعث شکل‌گیری طبیعت ثانویه در انسان می‌شود که این طبیعت او را بیش از پیش به شرایط سودجویانه حاکم بر جامعه وابسته می‌کند، احتیاج به دارا شدن، مصرف کردن و تعویض پیاپی انواع مختلف وسایلی که به انسانها عرضه یا تحمیل می‌شوند که گاهی احتیاج به استفاده از این وسایل حتی منجر به خطر از دست دادن زندگی می‌شود، اینها همه ناشی از همین "طبیعت ثانوی" است (میرزایی و امینی، ۱۳۸۴، ص ۱۳۹). به‌طور کلی هرگونه زیاده‌روی در کمیت، اتلاف را شامل می‌شود. در حقیقت مصرف‌گرایی عامل تخریب رشد و توسعه و از بین رفتن منابع ملی است. مصرف‌گرایی از یک نگاه به معنای مصرف نامتعارف است که نه تنها نیاز فیزیکی فرد را برطرف نمی‌سازد، بلکه نیاز کاذب فرد یا افراد را که گاه به تقلید از دیگران، تبلیغات، شرایط مادی یا تغییرات ساختار جامعه ایجاد شده برطرف می‌سازد. مصرف‌گرایی در نگاه عالمان دین نیز در همان معنای لغوی اسراف به‌کار رفته و هرگونه بیهوده‌گرایی، زیاده‌روی و اتلاف و مانند آن را اسراف می‌دانند (فارابی، ۱۳۸۸).

برای صرفه‌جویی اولین سؤالی که پیش می‌آید این است که در چه چیزی صرفه‌جویی کنیم؟ در پاسخ باید گفت که صرفه‌جویی در همه موارد و لوازمی که حفظ و نگهداری آن موجب استفاده بهینه و بعدی از آن می‌شود، لازم است که:

آب، برق، گاز، غذا، البسه، وقت، امکانات تحصیلی، لباس، کفش، منابع انرژی و به‌طور کلی هر آنچه که نگهداری و حفظ آن به اقتصاد افراد یا جامعه کمک کرده و در اقتصاد فرد و اجتماع اثر مثبت دارد، را شامل گردد.

الگوی مصرف

ماهیت خود الگو، اطلاعات است که شیوه خاصی از عمل و عکس‌العمل انسان در اقتضاهای گوناگون را بیان می‌کند. (محمد رضایی، ۱۳۸۸)

الگوی مصرف عبارت است از رفتار افراد، خانوارها یا کل جامعه در انتخاب، خرید و مصرف کالاها و خدمات، که نماد عملی آن سبد مصرفی روزانه، هفتگی، ماهانه و سالانه هر سامانه از قبیل فرد، خانوار، بنگاه، دولت و ملت است. رفتار مصرفی افراد متأثر از رجحان‌ها، سلیق و محیط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آنها می‌باشد (ملک محمدی نوری، ۱۳۸۱) اصول و ارزش‌های اخلاقی و دینی حاکم بر مصرف، نقش تعیین‌کننده‌ای در شناسایی الگوی مصرف دارد. هرچند الگوی مصرف، بسته به زمان، مکان، افراد، شرایط اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و متغیرهای دیگر، متفاوت می‌باشد، اما اصول کلی و محدودیت‌های تخصیص درآمد و مصرف می‌تواند چارچوب کلی آن را مشخص سازد. فرد و جامعه مسلمان با توجه به اصول یادشده و معیار قرار دادن آن و با مقایسه الگوی مصرف خود با این معیارها، زمینه‌های انحراف از الگوی درست را بازشناسی و اصلاح می‌کنند تا با ایجاد عدالت اجتماعی و رفاه نسبی، چشم‌انداز آرمانی اسلام به دست آید (ایروانی، ۱۳۸۰). با توجه به این تعریف، اصلاح الگوی مصرف عبارت است از نهادینه کردن روش صحیح استفاده از منابع کشور به قسمی که سبب ارتقای شاخص‌های زندگی مردم و کاهش هزینه‌ها شود که از این منظر زمینه‌ای

برای گسترش عدالت عمومی است (درجی، ۱۳۸۸). بر اساس مطالعات انجام شده از سوی متخصصان، در حال حاضر الگوی مصرف در ایران در برخی از بخشها از جمله انرژی، آب، حمل و نقل و مسکن با الگوی مطلوب فاصله زیادی دارد که هر روز خسارات فراوانی در اثر عدم رعایت الگوی صحیح مصرف در جامعه به افراد، خانوارها و اقتصاد کشور وارد می‌شود. (زینهار، ۱۳۸۸)

عوامل مؤثر بر الگوی مصرف

عوامل متعددی در شکل‌گیری الگوی مصرف مؤثرند که برخی از مهمترین آنها عبارتند از:

عوامل فرهنگی و اجتماعی: این دسته از عوامل که شامل آداب و سنن، ارزش‌های اجتماعی، آموزه‌های دینی، سلايق، سطح سواد، تبلیغات و بسیاری از موارد دیگر می‌باشد، می‌تواند تأثیرات قابل توجهی در شکل‌گیری الگوی مصرف داشته باشد.

عوامل اقتصادی: متغیرهای اقتصادی از مهمترین عوامل مؤثر در شکل‌گیری الگوی مصرف منابع در کشور هستند که شامل: نرخ تورم بالا و متغیر بودن آن، سطح قیمت کالاها و خدمات، نرخ متغیرهای اقتصادی (نرخ ارز، نرخ بهره، نرخ دستمزد، یارانه‌ها و مالیات)، سطح درآمد سرانه و چگونگی توزیع آن در بین طبقات مختلف جامعه و رشد تکنولوژی است.

قوانین و مقررات: محدودیت‌های قانونی، استانداردهای فنی، بهداشتی و زیست‌محیطی.

عوامل طبیعی و جغرافیایی: شرایط آب و هوایی، میزان منابع طبیعی موجود، شرایط اقلیمی و وسعت جغرافیایی.

عوامل روانی و انتظاری: حاکمیت شرایط ناامن و عدم ثبات اقتصادی از عوامل مهمی است که الگو و مدل رفتار مصرف‌کنندگان را تحت تأثیر قرار داده و اعتماد به پس‌انداز را در مقابل مصرف کاهش می‌دهد. بنابراین می‌توان گفت الگوی مصرف، نتیجه و برآیند مجموعه‌ای از عوامل فوق‌الذکر و دیگر عوامل است که بسته به میزان و شدت تأثیر هر یک از آنها می‌تواند متفاوت باشد. اگرچه گفته می‌شود که در رأس همه این عوامل، عوامل و متغیرهای اقتصادی می‌تواند تعیین‌کننده باشد. (فراهانی، ۱۳۸۸).

الگوی مصرف با توجه به آیات و روایات قرآن

موضوع اسراف و زیاده‌روی و در مقابل آن صرفه‌جویی به‌طور گسترده و مبسوط در کتب دینی و اخلاقی اسلامی مورد بحث قرار گرفته است. برخی از این آیات عبارتند از: «خداوند کسی را که اسرافکار و بسیار دروغ‌گوست، هدایت نمی‌کند.» (غافر/۸)، «از نعمت‌های الهی بخورید و بیاشامید، اما اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست نمی‌دارد.» (اعراف/۳۱)، «و اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست ندارد.» (انعام/۱۴۱).

خداوند می‌فرماید: بخورید و بیاشامید ولی اسراف نکنید. چنانکه مشاهده می‌گردد خداوند از فعل امر استفاده می‌کند و می‌فرماید: بخورید و بیاشامید و آنگاه نهی می‌کند که اسراف نکنید. یعنی وارد این امر منکر نشوید که حالت تأکید دارد و از حالت توصیفی خارج است. اینجاست که می‌بینیم خداوند رزاق خیلی جدی با مسئله اسراف برخورد نموده است.

خدای متعال در آیه ۲۷ سوره بنی‌اسرائیل نیز این گونه تکلیف مسئله اسراف و تبذیر را روشن می‌سازد که: «اسراف مکن و مال خودت را پراکنده مساز، به

درستی که اسراف‌کنندگان برادران شیاطین هستند و شیطان به پروردگارش سخت (منکر) و کفران‌کننده است.» همان‌گونه که دیدیم فرهنگ اسلامی، زیاده روی در مصرف و استفاده از نعمت‌های مادی را از پایین‌ترین مراتب اسراف می‌داند، در حالیکه دایره این موضوع در اسلام بسیار گسترده است، تا جایی که بحث از اسراف در عقاید و اعمال نیز به میان می‌آید. امیرالمؤمنین علی(ع) فرمودند: «زیاده روی و اسراف مکن، زیرا بخشش اسراف کار مورد ستایش نیست و تنگدستی او هم مورد ترحم واقع نمی‌شود (آمدی، ۱۳۸۱). رسول خدا(ص) نیز در این باره این چنین می‌فرماید (زیاده روی فقر به بار می‌آورد.» (جلالی شاهرودی، ۱۳۹۴ ه. ق.). امام موسی بن جعفر(ع) در جایی فرمود: کسی که در زندگی میانه روی و قناعت ورزد، نعمت او باقی می‌ماند و آنکه با تبذیر و اسراف زندگی کند، نعمتش از بین می‌رود. (جرافی، ۱۳۹۸ ه. ق)

جایگاه فرهنگ مصرف در مکتب اهل بیت پیامبر اکرم(ص) به خوبی از سخنان پیشوایان معصوم نمایان است. برای نمونه، امام سجّاد(ع) در یکی از دعا‌های خود چنین می‌فرماید: پروردگارا، بر محمد و آل محمد درود فرست و مرا از اسراف و زیاده‌روی باز دار و به بخشش و میانه‌روی قوام ده و تنظیم صحیح امور زندگی را به من بیاموز و مرا از تضييع نعمت‌ها بازدار (جواد فاضل، بی‌تا). در قرآن آیات دیگری نیز در این رابطه آمده است.

"و اقصد فی مشیک" در راه رفتن اعتدال را رعایت کن (لقمان/۱۹). "ان المبذرين كانوا اخوان الشياطين" تبذیر کنندگان برادران شیطانند. (اسراء/۱۹).
 "اذا انفقوا لم يسرفوا و لم يفتروا و كان بين ذلك قواما" «بندگان خداوند کسانی هستند که هرگاه انفاق کنند، نه اسراف می‌نمایند و نه سختگیری، بلکه در

میان این دو حد اعتدالی دارند.» (فرقان/۶۷)

"و لا تجعل يدك مغلولة الى عنقك و لا تبسطها كل البسط فتعبد ملوما محسورا" هرگز دستت را بر گردنت زنجیر مکن و بیش از حد آن را مگشا تا مورد سرزنش قرار گیری و از کار فرومانی. (اسرا/۲۹).

"یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد و کلوا و اشربوا و لا تسرفوا انه لا یحب المترفین قل من حرم زینه الله التي اخرج لعباده و الطیبات من الرزق قل هی للذین آمنوا فی الحیاه الدنیا خالصه یوم القیامه" (اعراف/۳۰ و ۳۱). ای فرزندان آدم زینت خود را هنگام رفتن به مسجد با خود بردارید و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست نمی‌دارد. بگو چه کسی زینتهای الهی را که برای بندگان خود آفریده و روزی‌های پاکیزه را حرام کرده است؟ بگو اینها در زندگی دنیا برای کسانی است که ایمان آورده‌اند (گرچه دیگران نیز با آنها مشارکت دارند) ولی در قیامت خالص (برای مومنان) خواهد بود این چنین آیات خود را برای کسانی که آگاهند شرح می‌دهیم.

آیات دیگر مرتبط با اسراف

"کذلک زین للمسرفین ما کانوا یعملون" (یونس/۱۲)، این گونه برای اسرافکاران اعمالشان زینت داده شده است. "ولا تطیعوا امر المسرفین" (شعرا/۱۵) اطاعت فرمان مسرفان نکنید.

"ان الله لا یهدی من هو مسرف کذاب" (۱۰/غافر) خداوند اسرافکار دروغگو را هدایت نمی‌کند.

"و ان فرعون لعال فی الارض و انه لمن المسرفین" (یونس/۸۳) و به راستی فرعون برتری‌جویی و (طغیان) در زمین روا داشت و او از اسرافکاران است."

"وات ذالقربی حقه و المسکین و ابن السبیل و لا تبذیرا ان المبذیرین کانوا اخوان الشیاطین و کان الشیطان لربه کفورا" (اسرا/۲۶ و ۲۷) و حق نزدیکان را پرداز و همچنین مستمند و در راه مانده را، و هرگز تبذیر مکن چرا که تبذیرکنندگان برادران شیطانند و شیطان کفران نعمت‌های پروردگار کرد. "و ان المسرفین هم اصحاب النار" (غافر/۴۳) اسراف کنندگان اهل آتش هستند. "مسمومه عند ربک للمسرفین" (ذاریات/۴۳) که آن سنگ‌ها نزد پروردگار تو معین و نشاندار برای ستمکاران (اسراف کنندگان بر نفس خویش، قوم لوط) است. امام علی (ع) فرمود: اعتدال در خرج کردن، موجب فراوانی مال و ثروت و اسراف باعث تباهی و نابودی است. (وسائل الشیعه، جلد ۱۵، ص ۲۵۸)

روایات دیگر مرتبط با اسراف

پیامبرگرامی اسلام (ص) فرمود: سه چیز باعث نجات و رستگاری است و در مورد سومی خاطر نشان ساخت؛ رعایت اعتدال در حال فقر و توانگری. (وسائل الشیعه جلد ۱۵، ص ۲۵۸)

پیامبراکرم (ص) فرمود: کسی که در زندگی میانه روی را رعایت نماید خداوند او را روزی می‌دهد و کسی که اسراف و زیاده روی کند او را محروم می‌سازد (وسائل الشیعه جلد ۱۵ ص ۲۵۸). امیر مؤمنان علی (ع) فرمود: اسراف و زیاده روی فراوانی را نابود می‌سازد (میزان الحکمه جلد ۴، باب اسراف، حدیث ۸۴۸۱). امام صادق (ع) فرمود: همانا اسراف با کمی برکت، همراه است. (اسراف برکت را کم می‌کند) (وسائل الشیعه جلد ۱۵، ص ۲۶۱). در روایتی از امام باقر (ع) میانه‌روی در حالت بی‌نیازی و نیازمندی یکی از عوامل نجات انسان شمرده شده است. حضرت علی (ع) نیز در این باره می‌فرماید: «هنگامی که خداوند متعال خیر و نیکی را برای بنده‌ای مقدر

نماید، اقتصاد و میانه روی در زندگی را به او الهام می‌کند.

با توجه به اهمیت ساده‌زیستی است که حضرت علی (ع)، عثمان بن حنیف - استاندار بصره - را به خاطر شرکت در مجلسی که فقیران حضور ندارند و از غذاهای رنگارنگ استفاده شده، سرزنش کرده چنین می‌فرماید: «...امام و رهبر شما از دنیا به جامه و از غذا به دو قرص نان اکتفا کرده است. اگر بخواهم می‌توانم غذای خویش را از عسل مصفی و مغز گندم و لباس خویش را از ابریشم قرار دهم. چگونه ممکن است هوای نفس بر من غلبه کند و مرا به سوی انتخاب بهترین خوراکیها بکشاند در صورتی که شاید در حجاز یا یمامه افرادی باشند که امید همین یک قرص نان را هم ندارند و دیرزمانی است که شکمشان سیر نشده است. آیا سزاوار است شب را با سیری صبح کنم در صورتی که در اطرافم شکم‌های گرسنه و جگرهای سوزان قرار دارد؟» (سیدرضی، نهج البلاغه؛ خطبة ۱۶۰).

زیان‌های اسراف در آیات و روایات

زیان‌های فردی

خشم الهی: "انه لایحب المسرفین" (انعام/۱۴). خداوند اسرافکاران را دوست نمی‌دارد.

غضب الهی: "ان الاسراف امر ییغضه الله" (وسائل اشیعه، الحر عاملی، از امام صادق). اسراف مورد غضب خداست.

محرومیت از هدایت: "ان الله لایهدی من هو مسرف کذاب" (مؤمن/۲۸). همانا خداوند کسی را که اسرافکار و دروغگوست هدایت نمی‌کند.

زمینه‌ساز فقر: "الفقر الاسراف" (فهرست غرر الحکم، حضرت علی (ع)، ص ۱۵۹). ولخرجی عامل فقر است.

موجب هلاکت: "کثرت الاسراف تدمر" (فهرست غرر الحکم، حضرت علی(ع)، ص ۱۵۹) اسرافکاری زیاد انسان را به هلاکت می کشاند.

کیفر اخروی: "و کذلک تجزی من اسرف و لم یومن بآیات ربه و لعذاب الاخره اشد و ابقى" (طه/۱۲۷). این چنین جزا می دهیم کسی را که اسراف کند و ایمان به آیات پروردگارش نیاورد، عذاب آخرت شدیدتر و پایدارتر است.

زیان های اجتماعی

"الا ان اعطاء المال فی غیر حقه تبذیر و اسراف و هو یرفع صاحبه فی الدنیا و یضعه فی الخره و یکرمه فی الناس و یهینه عندالله" (نهج البلاغه، خطبه ۱۲۶). آگاه باشید مال را در غیر مورد استحقاق صرف کردن، تبذیر و اسراف است، ممکن است این عمل انسان را در دنیا بلند مرتبه کند اما مسلماً در آخرت پست و حقیر خواهد کرد. در نظر توده مردم ممکن است سبب اکرام گردد اما در پیشگاه خداوند موجب سقوط مقام انسان خواهد شد. (ناجی، ۱۳۸۸، ص ۳-۲)

برخی از مصادیق مهم اسراف عبارتند از: اسراف در آب، نان، مواد سوختی، دارو، لباس، مسکن، وسایل زندگی، وسایل نقلیه، هزینه های ازدواج، حامله های انرژی، برگزاری مجالس و محافل، بیت المال، بی توجهی به بازیافت مواد، استفاده غیر بهینه از زمان و ...

چنین به نظر می رسد که مؤلفه های یادشده تا حد زیادی روشن و واضح است و تنها مؤلفه های استفاده بهینه از زمان و بازیافت مواد نیاز به توضیح دارند که به آن اشاره می گردد. اتلاف وقت و استفاده نادرست از فرصت ها، از مهم ترین مصادیق اسراف است که با استفاده نادرست از کالاها و اموال، رابطه ای دوسویه

دارد. مدیریت ناکارآمد زمان، هم علت تضييع اموال و هدر دادن امکانات قرار می‌گیرد و هم معلول آن. ضمن آنکه بی‌تردید وقت برای آدمی بیش از امکانات مادی ارزشمند است چرا که قابل بازیافت و تولید مجدد نیست. از این رو بر استفاده صحیح از فرصت‌ها سخت تأکید شده است. برای نمونه، رسول خدا(ص) می‌فرماید: به عمر خود بخیل تر باش تا به درهم و دینارت (سرافراز، ۱۳۸۴). همچنین وسایل زندگی و برخی از مواد مصرفی هنگام کهنگی و فرسودگی و غیر استفاده شدن نیز قابل بازیافت و تبدیل به مواد مفید می‌باشند. دورریختن و قرار دادن آنها بین زباله‌های غیر قابل بازیافت، نوعی اسراف و هدر دادن منابع است. در روایات نیز به این نکته اشاره شده است از جمله امام صادق(ع) می‌فرماید: "میانه روی در زندگی چیزی است که خداوند آن را دوست دارد و اسراف را دشمن دارد حتی اگر این اسراف با بیرون انداختن هسته خرمایی باشد، چون آن هسته به کار می‌آید. یا با بیرون ریختن آب باقیمانده (در لیوان) باشد." (کلینی، ۱۳۸۲). بر همین اساس با توجه به نهی شدید مصرف‌گرایی و اسراف در دستورات و تعالیم اسلامی می‌توان چنین نتیجه گرفت که بین مصرف و مصرف‌گرایی در جامعه تفاوت وجود دارد چرا که مصرف به خودی خود عاملی مؤثر در تولید و رشد و توسعه اقتصادی می‌باشد و باعث ایجاد تقاضا، عرضه و تولید می‌گردد. اما آنچه که مذموم است و باعث هدر رفتن منابع ملی می‌شود مصرف نامناسب و نامتعارف و یا عدم برخورداری از الگوی صحیح مصرف در جامعه می‌باشد که این امر باعث مصرف‌گرایی، زیاده روی و تجمل‌گرایی در جامعه می‌گردد. لذا فرهنگ سازی مصرف بهینه و اصلاح همه زمینه الگوهای مصرفی در کشور از ضروریات اجتناب‌ناپذیر می‌باشد. درحقیقت از نظر اسلام و

قرآن، اعتدال در مصرف و میانه روی و صرفه‌جویی به معنای مصرف درست و متناسب، اصلی اساسی و از اصول نخستین اقتصاد اسلامی می‌باشد که مؤمنان برای دستیابی به کمال شخصی و جمعی و امت اسلامی برای رسیدن به جامعه نمونه و برتر می‌بایست آن را در نظام اقتصادی خویش در نظر گیرند.

با توجه به اینکه گروهی که از طریق کتابهای دوره ابتدایی آموزش می‌بینند کودکان هستند و در حال حاضر شاید نیاز چندانی به آشنایی با مقولاتی چون صرفه‌جویی در مسکن، بیت المال، وسایل نقلیه، برگزاری مجالس و مقولاتی از این دست نداشته باشند ولی در دوره‌های بالاتر آموزشی می‌توانند این موارد را آموزش ببینند. لذا در این تحقیق سعی بر آن بوده است که مؤلفه‌هایی مورد بررسی قرار گیرند که دانش‌آموز ابتدایی در زندگی روزانه خود با آنها روبه‌رو است و از کتاب‌های درسی نیز انتظار می‌رود که آموزش‌های لازم در این خصوص را به دانش‌آموز ارائه نمایند. بنابراین از بین سازه‌های صرفه‌جویی، مؤلفه‌های آب، نان، لوازم التحریر، البسه، وسایل اضافی، زمان، انرژی، منابع طبیعی و صرفه‌جویی به‌طور کلی، مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرند. نکته قابل ذکر اینکه منظور از وسایل اضافی لوازمی است که دانش‌آموز در حال حاضر از آنها استفاده نمی‌کند و شامل مقوله بازیافت نیز می‌گردد. همچنین مؤلفه صرفه‌جویی به‌طور کلی بدین جهت در نظر گرفته شده است که ممکن است در محتوای کتاب‌های بررسی شده به مؤلفه خاصی از صرفه‌جویی (مثل آب، نان و...) اشاره نشود بلکه به سازه صرفه‌جویی، به‌گونه‌ای کلی اشاره شود مانند این جمله که اسراف بد است و یا خداوند اسراف کاران را دوست ندارد. همچنان که مشاهده می‌شود در چنین مواردی، سازه اسراف قابل تجزیه به مؤلفه‌های آن نمی‌باشد، بنابراین در مؤلفه‌ای

به نام "به طور کلی" بررسی شده است.

سؤال تحقیق

محتوای کتابهای درسی دوره ابتدایی تا چه میزان به سازه الگوی مصرف و مؤلفه‌های آن توجه کرده است؟

روش تحقیق

روش مطالعه از نوع تحلیل محتوی است. به عقیده برلسون تحلیل محتوی نوعی تکنیک پژوهش است که برای توصیف عینی منظم و تا آن جا که ممکن است کمی محتوا، با هدف نهایی تفسیر داده‌ها به کار می‌رود. ویژگی‌های منظم بودن، عینی بودن و مقداری بودن در تعریفی که هولیستی از فن تحلیل محتوی می‌دهد قابل رویت است. تحلیل محتوی به هر نوع فنی اطلاق می‌شود که در راه استنتاج منظم و عینی ویژگی‌های خاص یک متن به کار می‌آید (ساروخانی، ۱۳۷۸، ص ۲۸۰). در این پژوهش ابتدا برای انتخاب مدارک مورد تحلیل، کتابهای دوره ابتدایی به صورت اجمالی مطالعه شد و کتابهای قرآن، فارسی، علوم تجربی، مدنی و هدیه‌های آسمانی که انتظار توجه به مؤلفه‌های الگوی مصرف از آنها می‌رفت مورد توجه قرار گرفتند. محتوای کتابهای فوق به لحاظ توجه به الگوی مصرف و مؤلفه‌های آن، شامل ۱- آب ۲- نان ۳- لوازم التحریر ۴- البسه ۵- وسایل اضافی ۶- زمان ۷- انرژی ۸- منابع طبیعی ۹- به طور کلی، با استفاده از فهرست واری، مورد بررسی و تحلیل محتوا قرار گرفته است.

قلمرو مطالعه

جامعه آماری پژوهش ۲۵ جلد کتاب درسی دوره ابتدایی شامل کتابهای

قرآن، فارسی، علوم تجربی، مدنی و هدیه‌های آسمانی در ۵ پایه دوره ابتدایی می‌باشد. بدین ترتیب کل جامعه آماری به لحاظ توجه به سازه الگوی مصرف و مؤلفه‌های آن مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت.

واحد تحلیل

واحد زمینه در این پژوهش صفحه است. منظور از واحد زمینه، جمله یا مجموعه ای است که آن واحد در درون آن جا یافته و معنی می‌دهد.

واحد ثبت

پاراگراف (مضمون پاراگراف) و نیز تصاویر موجود در مجلات می‌باشد. منظور از مضمون پیام خاصی است که از جانب فرستنده پیام مورد توجه است. (ساروخانی، ۱۳۷۸، ص ۳۰۵)

روایی و پایایی تحقیق

برای تعیین روایی فهرست واری‌های تحلیل محتوا، از روش محتوایی و نظر متخصصان استفاده شد. بدین صورت که فرم اولیه تحلیل محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی به لحاظ توجه به سازه الگوی مصرف و مؤلفه‌های آن در اختیار سه نفر از صاحب‌نظران این حوزه قرار گرفت که پس از اعمال نظرات آنها فهرست واری‌های تحلیل محتوای نهایی در قالب ۹ مؤلفه تهیه گردید. پایایی ابزار بر اساس نسبت مؤلفه‌های مورد توافق به کل مؤلفه‌ها برابر با $92/59$ به دست آمده است.

شیوه اجرا و مراحل آن

بررسی و تحلیل کتابهای درسی دوره ابتدایی به ترتیب زیر اجرا گردید.

الف) مطالعه مبانی نظری الگوی مصرف: در این مرحله مبانی نظری الگوی مصرف مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت.

ب) استخراج و تحلیل داده‌ها: در این مرحله داده‌های حاصل از فرم تحلیل محتوا طبقه بندی شد و با آمار توصیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

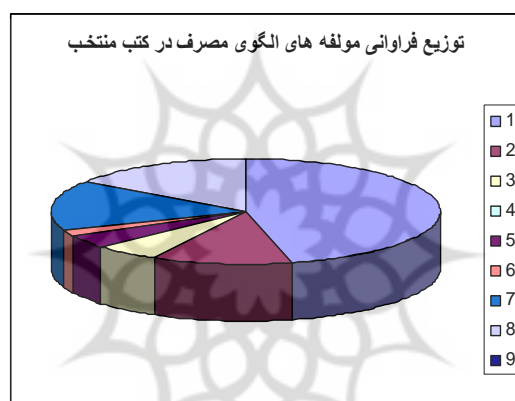
ج) روش‌های تحلیل داده‌ها: برای تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از فرم تحلیل محتوا، از آمار توصیفی (جداول فراوانی، درصد و میانگین) و تحلیل‌های کیفی استفاده شد.

ارائه یافته‌ها و بحث و بررسی

همچنان که داده‌های جدول (۱) نشان می‌دهد مجموع فراوانی مؤلفه‌های الگوی مصرف تحلیل شده در کتاب‌های منتخب دوره ابتدایی ۶۳ است. بدین ترتیب که از بین مؤلفه‌های الگوی مصرف، درصد فراوانی مؤلفه آب ۳۸/۰۹، نان ۹/۵۲، لوازم التحریر ۴/۷۶، البسه ۰/۰، وسایل اضافی ۳/۱۷، زمان ۱/۵۸، انرژی ۱۲/۶۹، منابع طبیعی ۱۲/۶۹، به‌طور کلی ۱۷/۴۶ بوده است. بر این اساس می‌توان گفت بیشترین فراوانی در کتاب‌های دوره ابتدایی مربوط به مؤلفه آب با ۳۸/۰۹ درصد و کمترین فراوانی مربوط به مؤلفه البسه با فراوانی صفر می‌باشد. همچنین فراوانی مؤلفه‌های زمان، وسایل اضافی و لوازم التحریر بسیار اندک است.

جدول (۱) توزیع فراوانی مؤلفه‌های الگوی مصرف
در کتابهای درسی منتخب دوره ابتدایی

مؤلفه یافته	آب	نان	لوازم التحریر	البسه	وسایل اضافی	زمان	انرژی	منابع طبیعی	به طور کلی	مجموع
فراوانی	۲۴	۶	۳	۰	۲	۱	۸	۸	۱۱	۶۳
درصد	۳۸/۰۹	۹/۵۲	۴/۷۶	۰	۳/۱۷	۱/۵۸	۱۲/۶۹	۱۲/۶۹	۱۷/۴۶	۰/۱۰۰

با توجه به متغیرهای پایه تحصیلی و دروس بر اساس داده‌های جدول (۲) بیشترین فراوانی در کتاب‌های این دوره مربوط به کتاب علوم تجربی با ۳۹/۶۸ درصد و کمترین فراوانی مربوط به کتاب مدنی با ۳/۱۷ درصد است. همچنین بیشترین فراوانی در کتاب‌های پایه پنجم با ۳۰/۱۵ درصد و کمترین فراوانی در کتاب‌های پایه اول و سوم با ۱۴/۲۸ درصد است. چنین به نظر می‌رسد که توجه به الگوی مصرف از پایه اول تا پایه چهارم نوسانات اندکی دارد، اما در پایه پنجم افزایش زیادی یافته است.

جدول (۲) توزیع فراوانی مؤلفه‌های الگوی مصرف در کتابهای درسی منتخب دوره ابتدایی

پایه درسی	اول		دوم		سوم		چهارم		پنجم		کل	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
فارسی	۲	۳/۱۷	۲	۳/۱۷	۱	۱/۵۸	۸	۱۲/۶۹	۱	۱/۵۸	۱۴	۲۲/۲۲
علوم	۷	۱۱/۱۱	۲	۳/۱۷	۶	۹/۵۲	۶	۹/۵۲	۴	۶/۳۴	۲۵	۳۹/۶۸
مدنی	۰	۰/۰	۲	۳/۱۷	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۲	۳/۱۷
هدیه‌های آسمانی	۰	۰/۰	۱	۱/۵۸	۱	۱/۵۸	۰	۰/۰	۱۲	۱۹/۰۴	۱۴	۲۲/۲۲
قرآن	۰	۰/۰	۵	۷/۹۳	۱	۱/۵۸	۰	۰/۰	۲	۳/۱۷	۸	۱۲/۶۹
جمع	۹	۱۴/۲۸	۱۲	۱۹/۰۴	۹	۱۴/۲۸	۱۴	۲۲/۲۲	۱۹	۳۰/۱۵	۶۳	۹۶/۱۰۰

داده‌های جدول (۳) نشان می‌دهد که در کتاب‌های فارسی و علوم تجربی، فراوانی مؤلفه آب به ترتیب با ۱۲/۶۹ و ۱۷/۶۶ درصد بیشتر از مؤلفه‌های دیگر صرفه‌جویی است. در حالی که در کتاب‌های مدنی، هدیه‌های آسمانی و قرآن،

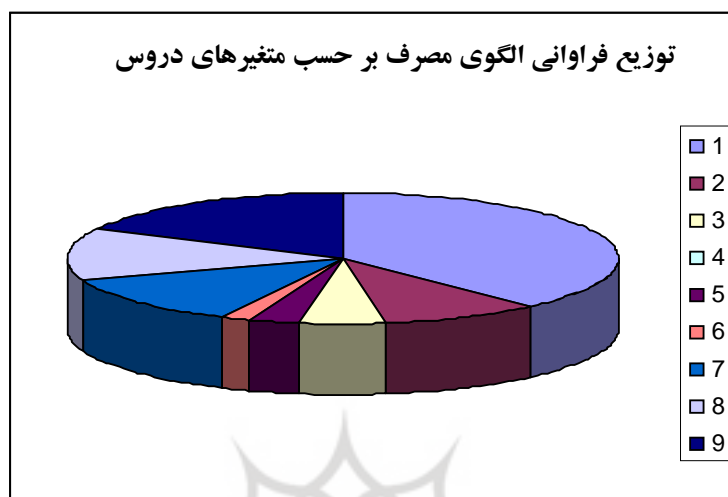
فراوانی مؤلفه به‌طور کلی به ترتیب با ۳/۱۷، ۷/۹۳ و ۶/۳۴ درصد بیشتر از دیگر مؤلفه‌هاست.

جدول (۳) توزیع فراوانی مؤلفه‌های الگوی مصرف در کتابهای درسی منتخب دوره ابتدایی بر حسب متغیرهای دروس و مؤلفه‌های مصرف

مؤلفه	آب		نان		لوازم التحریر		البسه		وسایل اضافی	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
فارسی	۸	۱۲/۶۹	۱	۱/۵۸	۱	۱/۵۸	۰	۰/۰	۰	۰/۰
علوم	۱۱	۱۷/۴۶	۱	۱/۵۸	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۱	۱/۵۸
مدنی	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۰/۰
هدیه‌های آسمانی	۳	۴/۷۶	۲	۳/۱۷	۲	۳/۱۷	۰	۰/۰	۱	۱/۵۸
قرآن	۲	۳/۱۷	۲	۳/۱۷	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۰/۰
جمع کل		۲۴		۶		۳		۰		۲

ادامه طولی جدول (۳)

مؤلفه	زمان		انرژی		منابع طبیعی		به‌طور کلی	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
فارسی	۰	۰/۰	۲	۳/۱۷	۲	۳/۱۷	۰	۰/۰
علوم	۰	۰/۰	۶	۹/۵۲	۶	۹/۵۲	۰	۰/۰
مدنی	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۲	۳/۱۷
هدیه‌های آسمانی	۱	۱/۵۸	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۵	۷/۹۳
قرآن	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۴	۶/۳۴
جمع کل		۱		۸		۸		۱۱

داده‌های جدول (۴) نشان می‌دهد که در کتاب‌های پایه اول تا چهارم دوره ابتدایی، مؤلفه آب (در سال اول با ۱۱/۱۱ درصد و در سه سال بعد با ۷/۹۳ درصد) بیش از دیگر مؤلفه‌ها مورد توجه قرار گرفته است و در کتاب‌های پایه پنجم این مؤلفه به‌طور کلی با ۱۱/۱۱ درصد دارای بیشترین فراوانی بوده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول (۴) توزیع فراوانی مؤلفه‌های الگوی مصرف در کتابهای درسی
منتخب دوره ابتدایی برحسب متغیرهای پایه تحصیلی و مؤلفه‌های مصرف

مؤلفه پایه	آب		نان		لوازم التحریر		البسه		وسایل اضافی	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
اول	۱۱/۱۱	۷	۰	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۰	۰
دوم	۷/۹۳	۵	۴/۷۶	۳	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۰	۰
سوم	۷/۹۳	۵	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۰	۰
چهارم	۷/۹۳	۵	۱/۵۸	۱	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۱	۱/۵۸
پنجم	۳/۱۷	۲	۳/۱۷	۲	۴/۷۶	۳	۰/۰	۰	۱	۱/۵۸

ادامه طولی جدول (۴)

مؤلفه پایه	زمان		انرژی		منابع طبیعی		به‌طور کلی		کل	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
اول	۰/۰	۰	۳/۱۷	۲	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۱۴/۲۸	۹
دوم	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۰/۰	۰	۶/۳۴	۴	۱۹/۰۴	۱۲
سوم	۰/۰	۰	۳/۱۷	۲	۳/۱۷	۲	۰/۰	۰	۱۴/۲۸	۹
چهارم	۰/۰	۰	۶/۳۴	۴	۴/۷۶	۳	۰/۰	۰	۲۲/۲۲	۱۴
پنجم	۱/۵۸	۱	۰/۰	۰	۴/۷۶	۳	۱۱/۱۱	۷	۱۵/۳۰	۱۹

همچنین نکته قابل توجه اینکه فقط در پایه چهارم و پنجم به مؤلفه‌هایی همچون زمان، لوازم التحریر و وسایل اضافی توجه شده است. علاوه بر این در کتاب‌های

این دوره فقط ارائه مؤلفه آب و تا حدی وسایل اضافی، زمان و منابع طبیعی از روال منطقی پیروی می‌کنند و دیگر مؤلفه‌ها دارای توالی مشخص و معینی نیستند.

نتیجه‌گیری

آموزش و پرورش با توجه به دسترسی به مثلث بزرگ دانش‌آموز، خانواده و معلمان آماده‌ترین بستر برای پیگیری اصلاح الگوی مصرف در جامعه است. شعار اصلاح الگوی مصرف، ویژه یک سال نیست بلکه در تمام زمینه‌های فردی و اجتماعی مورد نیاز است و کاربرد دارد، لذا فراهم کردن زمینه و فرهنگ سازی برای پذیرش این موضوع در جامعه ضروری است. فرهنگ اصلاح الگوی مصرف باید از مهدهای کودک آغاز و در کودکان نهادینه شود و معلمان در کنار آموزش صحیح مصرف کردن، کودکان، نوجوانان و جوانان را با محدودیت منابع آشنا کنند. جامعه بزرگ فرهنگیان و دانش‌آموزان نقش مهمی در ترویج فرهنگ، عادات، رفتار و نگرش‌ها در سطح ملی دارند. از نظر عقلانی چنانچه فردی از اوایل دوران تحصیل، به درستی آموزش داده شود، نسل آتی نیز پیشرفت‌های خوبی خواهند داشت و به تبع آن، نسل بعد از آن‌ها نیز همین گونه خواهد شد. بنابراین یکی از ارکان مؤثر و مهم در اصلاح الگوی مصرف و ترویج عمومی آن، مدارس است که با هدایت و برنامه ریزی مدیران، معلمان، مربیان و کلیه فرهنگیان کشور به این امر مهم می‌پردازند. معلمان به عنوان تأثیرگذارترین افراد در کنار والدین، می‌توانند نقشی تعیین‌کننده در ایجاد نگرش و رفتارهای درست مصرف دانش‌آموزان داشته باشند و فرهنگیان با آوردن مثالها و مصادیقی از اسراف در جامعه، ذکر آیات، احادیث و روایات، عمل و رفتار بزرگان و غیره در کلاس‌های درس و الگو بودن خود در این زمینه در واقع نقش سرمایه‌گذار بودن آموزش و

پرورش را در یک دوره زمانی طولانی، تحقق بخشند. به عنوان مثال، تشکیل ستاد اصلاح الگوی مصرف در ادارات آموزش و پرورش شهرستان‌ها یک ضرورت است. این ستادها می‌توانند با توجه به فرهنگ بومی ایرانی - اسلامی راهکارهایی را برای اصلاح الگوی مصرف شناسایی و ارائه دهند. اگر اصلاح الگوی مصرف در بین کودکان به‌طور صحیح آموزش داده شود، به فرهنگ عمومی در میان مردم تبدیل خواهد شد. یکی از راه‌های اشاعه فرهنگ اصلاح الگوی مصرف گنجاندن این موضوع در نشریات و کتب آموزشی است (شیخی، ۱۳۸۹). حمیدرضا مساوات در تحقیقی اثربخشی فعالیت‌های آموزشی و آگاه سازی در خصوص صرفه‌جویی انرژی در دانش‌آموزان مدارس ابتدایی و راهنمایی شهر تهران را بررسی نمود. این تحقیق که با روش پیمایشی و آزمایشی با یک گروه آزمایش و یک گروه کنترل انجام شد تأثیر آموزش دانش‌آموزان را بر رفتار مصرف برق خانواده نشان داد (نیک‌گهر، ۱۳۸۲). تحقیقاتی که درباره فرهنگ مصرف برق در ایران و خارج از کشور انجام شده به نتایج متفاوت و متناقضی رسیده است. برخی افزایش اطلاعات را با کاهش مصرف برق همراه و همبسته دانسته‌اند. در حالی که برخی دیگر عملکرد را از اطلاعات جدا دانسته و آن را با انگیزش دانسته‌اند (توسلی، ۱۳۷۵). با این وجود آنچه واضح و آشکار است این است که اگر به کمک آموزش‌های ارائه شده در خصوص صرفه‌جویی و چرایی آن، بتوانیم در دانش‌آموزان نگرش مثبتی نسبت به صرفه‌جویی ایجاد نماییم؛ این آموزش‌ها می‌تواند به عملکرد مطلوب بینجامد. بدون شک توجه ویژه به اطلاع‌رسانی، آموزش و ترویج فرهنگ صحیح مصرف، از اقداماتی است که در کوتاه مدت و بلندمدت اثرات قابل توجهی را به دنبال خواهد داشت. با توجه به

موارد فوق به نظر می‌رسد حرکت در جهت اصلاح الگوی مصرف، نیازمند عزم ملی و تلاش همه‌جانبه است. در پژوهش حاضر، کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ پرداختن به مقوله الگوی مصرف و مؤلفه‌های آن مورد بررسی و تحلیل محتوا قرار گرفت. اینک بر اساس داده‌های حاصل از فرم‌های تحلیل محتوا می‌توان چنین نتیجه گرفت که در دوره مورد نظر، کتابهای علوم تا حد زیادی به مؤلفه‌های الگوی مصرف توجه کرده‌اند در حالی که کتاب‌های مدنی توجه چندانی به سازه الگوی مصرف ننموده‌اند. بنابراین در درس مدنی نیازمند توجه بیشتر به مقوله‌ی الگوی مصرف هستیم. زیرا یکی از اهداف درس مدنی ایجاد رفتارهای صحیح اجتماعی و نهادینه کردن آن در دانش‌آموزان است. با توجه به رسالت این کتاب ملاحظه می‌شود الگوی مصرف به عنوان یک مقوله مورد نیاز برای تمام عمر سهم اندکی را در این کتاب به خود اختصاص داده است. در بین کتاب‌های دوره ابتدایی بیشترین توجه به مقوله الگوی مصرف، به ترتیب در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی پنجم، فارسی چهارم و علوم تجربی اول شده است. بر عکس در کتاب‌های قرآن پایه‌های اول و چهارم، هدیه‌های آسمانی پایه‌های اول و چهارم و مدنی پایه‌های اول، سوم، چهارم و پنجم به مقوله الگوی مصرف توجه نشده است. همچنین در بین پایه‌های مختلف، بیشترین فراوانی سازه الگوی مصرف در کتاب‌های پایه پنجم و کمترین فراوانی در کتابهای پایه‌های اول و سوم مشاهده می‌گردد.

توجه به ارائه محتواهایی از این قبیل به تعیین زمان مناسب ارائه محتوا و در واقع سازماندهی مطلوب اشاره دارد. با توجه به اینکه این الگوی مصرف در پایه‌های بالاتر یعنی پنجم بیشترین توجه را به خود اختصاص داده است، به نظر

می‌رسد نهادینه کردن این تفکر باید از پایه‌های پایین‌تر شروع شود. در کتاب‌های این دوره بیشترین فراوانی در میان مؤلفه‌های مورد نظر، مربوط به مؤلفه آب و کمترین فراوانی مربوط به مؤلفه البسه بوده است. به دلیل اینکه سایر نهادها از قبیل صدا و سیما به بحث صرفه‌جویی در آب اشارات فراوانی دارند بهتر است کتاب‌های درسی این دوره موارد و مقولات دیگری را پررنگ‌تر نمایند. در کتاب‌های فارسی و علوم تجربی، فراوانی مؤلفه آب بیشتر از مؤلفه‌های دیگر صرفه‌جویی است. در حالی که در کتاب‌های مدنی، هدیه‌های آسمانی و قرآن، فراوانی مؤلفه به‌طور کلی بیشتر از دیگر مؤلفه‌هاست. به طور دقیق‌تر، در پایه‌های اول تا چهارم دوره ابتدایی مؤلفه آب بیش از دیگر مؤلفه‌ها مورد توجه قرار گرفته و در پایه پنجم مؤلفه به‌طور کلی دارای بیشترین فراوانی بوده است. در این رابطه نیز می‌توان گفت که تنها ارائه اشارات کلی برای دانش‌آموزان این پایه کفایت نمی‌کند. عباراتی مثل "اسراف نکنید"، دانش‌آموزان پایه ابتدایی را ترغیب نمی‌کند. زیرا تفکر آنها تفکری عینی - انتزاعی است. آنها دلایل و علت‌های انجام دادن یا انجام ندادن کار را جستجو می‌کنند. بنابراین اشارات کلی باید به تبیین و ارائه دلایل مستدل و موجه در سطح فهم دانش‌آموزان این دوره تبدیل شود.

اصلاح الگوی مصرف نیازمند فرهنگ‌سازی پایدار است که این خود نیازمند راهکارهایی است تا همه افراد جامعه و بالاخص کودکان و نوجوانان الزام رفتارهای اصلاح مصرف را احساس کنند و به تدریج این اصلاح نهادینه شده و به یک رفتار پایدار و نهایتاً به یک فرهنگ در تمامی عرصه‌های مصرف تبدیل شود. بدون تردید برای فرهنگ‌سازی نحوه مصرف بهینه، آموزش از طریق مدارس بسیار مؤثر است. همچنین مردم ایران به علت پیوند با دین و مظاهر

مقدس دینی به خوبی سنت‌های نهادینه شده را می‌پذیرند و بدان ارج می‌نهند لذا می‌توان در بخش آموزش از تعالیم و آموزه‌های دینی که بر صرفه‌جویی تاکید دارند نیز بیشتر بهره برد. برخی از راهکارهای اساسی اصلاح الگوی مصرف در کتابهای دوره ابتدایی که می‌توانند مورد توجه قرار گیرند عبارتند از:

- ۱- سازه الگوی مصرف، مؤلفه‌های آن و چگونگی آموزش آن جزو سرفصل‌ها و برنامه‌های آموزشی در دوره‌های پیش دبستانی و ابتدایی قرار گیرد.
- ۲- برنامه‌ریزی و تدوین دروس و کتابهای تکمیلی مرتبط با سازه الگوی مصرف و مؤلفه‌های آن در دوره‌های پیش دبستانی و ابتدایی ضروری می‌باشد.
- ۳- اصلاح کتابهای آموزشی به گونه‌ای که هرچه سطح آموزش دانش‌آموزان بالاتر رود اطلاع و شناخت بیشتری در خصوص درک و ضرورت اصلاح الگوی مصرف در وی حاصل شود.
- ۴- مصرف‌گرایی صحیح و غلط را باید از طریق آموزش‌های رسمی و غیررسمی به کودکان، نوجوانان و جوانان آموزش داد.
- ۵- باید در فرهنگ مصرف کنونی تغییر ایجاد نمود و در کتب درسی مصرف‌گرایی را براساس ارزش‌ها و آموزه‌های دینی ضد ارزش نشان داد.
- ۶- در زمینه‌ی مؤلفه‌های تحلیل شده، متأسفانه در کلاس‌های درس روزانه حجم زیادی قلم‌های گچی توسط دانش‌آموزان از بین می‌رود. همچنین حجم وسیعی کاغذ توسط دانش‌آموزان به عنوان کاغذ باطله به هدر می‌رود که با توجه به تعداد زیاد دانش‌آموزان بالاخص در این دوره، این میزان اسراف هزینه قابل توجه را به خود اختصاص می‌دهد. بنابراین انتظار می‌رود که در کتاب‌های درسی بیشتر به مؤلفه صرفه‌جویی در

منابع

لوازم التحریر توجه شود. علاوه بر این باید در خصوص مؤلفه‌های البسه، وسایل اضافی (که شامل بازیافت نیز می‌گردد) و استفاده بهینه از زمان که اهمیت شایانی در زندگی دارد، آموزش‌های لازم ارائه گردد.

- ۱- آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۸۱)؛ *غررالحکم کلمات قصار امیرالمومنین علیه السلام*، ناشر: امام عصر (عج).
- ۲- آمدی، عبدالواحد (بی تا)؛ *اذا اراد الله بعد خیراً الهمه الاقتصاد*، غررالحکم و دررالکلم، مرکز البحوث الاسلامیه، قم.
- ۳- امام سجاد (ع) (بی تا)؛ *صحیفه سجادیه*، ترجمه و نگارش جواد فاضل، تهران، امیرکبیر، دعای سی‌ام.
- ۴- ایروانی، جواد (۱۳۸۰)؛ *الگوی مصرف در آموزه‌های اسلامی*، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- ۵- توسلی غلام‌عباس (۱۳۷۵)؛ *بررسی راهبردهای آموزشی و اطلاع رسانی صرفه جویی در مصرف انرژی*، معاونت پژوهشی دانشگاه تهران، گزارش نهایی طرح پژوهشی.
- ۶- جرافی، ابو محمد حسن علی (۱۳۹۸ هـ. ق)؛ *تحف العقول*، با ترجمه فارسی به تصحیح علی اکبر غفاری. تهران، اسلامیه.
- ۷- جلالی شاهرودی، حسین (۱۳۹۴ هـ. ق)؛ *مجموعه الاخبار در مواظب و اخلاق و آداب و وظائف شرعیه*، باب ۱۷۱، حدیث ۶.
- ۸- حکیمی، محمدرضا (۱۳۸۰)؛ *الحیاه*. جلد ۴.

- ۹- درجزی، فریبرز (۱۳۸۸)؛ «روزمرگی، آفت اصلاح الگوی مصرف» قابل دسترسی در:
<http://hamedakbarzadeh.blogfa.com/post-64.aspx>
- ۱۰- زینهار، مهری (۱۳۸۸)، «اسراف، عوامل و پیامدها»، قابل دسترسی در:
<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=۸۸۰۱۱۰۳۵۹>
- ۱۱- ساروخانی، باقر (۱۳۷۸)؛ «روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی». جلد اول. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۱۲- سرافراز، مریم (۱۳۸۴)؛ «بررسی تأثیر برنامه‌های تبلیغاتی سازمان آب در صرفه‌جویی مصرف آب (سازمان آب منطقه ای تهران)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شهید بهشتی.
- ۱۳- شیرازی، عبدالکریم (۱۳۷۵)؛ «رساله نوین امام خمینی، برگرفته از تحریرالوسیله امام خمینی در مسائل اقتصادی»، بی‌جا.
- ۱۴- شیخی، غفور (۱۳۸۸)؛ «نقش آموزش و پرورش در تقویت فرهنگ صحیح مصرف»، قابل بازیابی در:
<http://searches.blogfa.com/post-136.aspx>
- ۱۵- علیخواه، آرش (۱۳۸۶)؛ «پیامدهای سیاسی مصرف‌گرایی»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، سال اول، شماره ۱، صص ۲۳۱-۲۵۶.
- ۱۶- فارابی، حسین‌علی (۱۳۸۸)؛ «راهکارهای اصلاح الگوی مصرف» قابل دسترسی در:
<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=۸۸۰۴۰۹۰۰۰۶>
- ۱۷- فراهانی، فاطمه (۱۳۸۸)، «الگوی مصرف و هویت فرهنگی» قابل دسترسی در:
<http://www.iranpress.ir/farhang/Template1/News.aspx?NID=۱۴۵>
- ۱۸- فراهانی، امیر حسین (۱۳۸۸)؛ «فرهنگ مصرف در آیات و روایات»، اداره کل آموزش و پژوهش معاونت سیاسی.

- ۱۹- کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۸۲)؛ *اصول کافی*، ترجمه هاشم محلاتی. تهران، انتشارات وفا، ج ۴.
- ۲۰- محمدرضایی، رسول (۱۳۸۸)؛ «*الگوی صحیح مصرف*» قابل دسترسی در: <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=۸۸۰۳۰۴۱۴۷۰>
- ۲۱- محمدبن علی ابن بابویه، صدوق (۱۳۶۲)؛ *خصال*، قم، منشورات جماعه المدرسین، ص ۸۴.
- ۲۲- معین، محمد (۱۳۸۲)؛ *فرهنگی فارسی*، حروف د- ق، ناشر: ساحل.
- ۲۳- ملک محمدی نوری، حمیدرضا (۱۳۸۱)؛ *بر لبه‌ی پرتگاه مصرف‌گرایی: بررسی روند رشد مصرف‌گرایی و تغییر الگوی مصرف در دوران پهلوی دوم*، ناشر: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ۲۴- میرزایی، حسین، امینی، سعیده (۱۳۸۴)؛ «*تحلیل محتوای پیام‌های بازرگانی تلویزیونی با تأکید بر طبقه اجتماعی و سبک زندگی*»، *فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات*.
- ۲۵- نیک‌گهر عبدالحسین و دیگران (۱۳۸۲)؛ *ابعاد اجتماعی و فرهنگی مصرف برق در تهران*، تهران: پژوهشگاه نیرو.
- ۲۶- ناجی (۱۳۸۸)؛ *فرهنگ مصرف در آیات و روایات*، اداره کل آموزش و پژوهش معاونت سیاسی. *پژوهش‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*.
- ۲۷- *وسائل الشیعه*، جلد ۱۵.
- ۲۸- *میزان الحکمه*، جلد ۴، باب اسراف.
- ۲۹- *نهج البلاغه*، سید رضی، خطبه ۱۶۰.